

РОЗУМНІСТЬ ТІЛА ЯК ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМА

Гомілко О.Є.

*Інститут філософії ім. Г. Сковороди Національної Академії Наук України
м. Київ, Україна*

Історія філософії більше схиляє до думки про те, що розум та тіло являють собою протилежні якості людини, завдяки котрим, за словами Джованні Піко делла Мірандола, вона або піднімається вгору як «посередник усіх творінь, рівня з вищими і володар над нижчими, тлумач природи завдяки проникливості почуттів, допитливості розуму та ясності інтелекту; посередник усіх творінь, рівня з вищими і володар над нижчими, тлумач природи завдяки проникливості почуттів, допитливості розуму та ясності інтелекту; посередник між незмінною вічністю і минушим часом»¹, або має шанс «виродитись в нижчі тваринні істоти»². Традиційно розум вивищує людину, тоді як тіло постає її деструктивним чинником як неконтрольована та змінна сутність. Прийнято вважати, що розум визначає природу людини та сприяє ослабленню руйнівного потенціалу тілесності. Дану мисленеву диспозицію фіксує дилема розуму та тіла, котра свою остаточну філософську завершеність отримує у Декартовому розмежуванні протяжності та мислення як незалежних субстанцій. Незважаючи на те, що спроби розв'язання даної дилеми мають тривалу традицію, вона досі все ще визначає спосіб мислення про тіло та змушує говорити про необхідність його підпорядкування розуму.

Утім, дихотомічне розмежування тіла та розуму виявляє свої глухі кути як у теоретичній, так і практичній площині. Позбавлений тіла самосвідомий суб'єкт Декарта є досить умовною абстракцією, котра в умовах глобальних викликів сьогодення демонструє свою евристичну обмеженість. Те, що тіло являє собою фундаментальну ознаку людського буття, загально визнано сучасною філософією. Утім, визнання тілесності як ключового концепту людського буття не усуває його протиставлення розуму як ознаці раціональних здібностей людини. Тіло все ще асоціюється із спонтанністю, ірраціональністю та одночасно автентичністю. Отже, з одного боку, маємо визнання тілесності як фундаментальної ознаки людського буття, але, з іншого – воно постає як ірраціональна сутність. Відповідно розум спричиняє втрату достовірності людського буття. Тему репресивності розуму по відношенню до людини широко представлено у російській літературі та релігійній філософії, до прикладу, у творчості Ф. Достоєвського.

Сучасна філософія вбачає вирішення дилеми розуму та тіла не стільки у виході за межі їх протиставлення та розділення, скільки у зануренні у лоно їх онтологічної нероздільності. Тобто йдеться не про єдність чи то взаємодію окремих сутностей, котрими постають у парадигмі дихотомії тіло та розум, а про їх тотожність в якості маркерів сфери людського як його модусів, а не складників. Постає питання про онтологічний ресурс даних модусів або іншими словами про їх потенціал людського. Таким чином філософська думка про тілесність повертається від Декарта до Арістотеля, для котрого людина постає не у вигляді самосвідомого суб'єкту, а живої мислячої істоти.

Непродуктивність дихотомічного розуміння тіла та розуму обумовлена тим, що вона передбачає їх дезінтеграцію, так як інтелектуальні здібності та соматичні ознаки не мають між собою прямої кореляції. Відомо, що цим питанням переймався вже Декарт. Його листування до принцеси Єлизавети зосереджено на питанні про те, яким чином душа

¹ Джованні Піко делла Мірандола. Промова про гідність людини [пер. з лат. Назарія Назарова] // Всесвіт. – 2013. – № 11–12. – С. 44.

² Там само.

людини може спричиняти дію в тілі. Адже, якщо протяжність виключається як властивість душі, то як може душа впливати на тіло, що є протяжним? Цікаво, що відповіддю на дане питання стало визнання Декартом поруч з річчю протяжною та річчю мислячою *речі, що є єдністю душі та тіла*. А тому можна говорити, що Декарт виділяє не два, як це прийнято вважати, а три виміри існування світу, а саме – протяжність, думку та єдність душі та тіла³. Таке тлумачення Декартом взаємодії тіла та розуму більше виглядає як інтелектуальна інтуїція, а не аргументована філософська позиція. В історії філософії він залишається автором дуалізму, котрий розколює людину на дві незалежні субстанції – розум та тіло.

Тоді як Арістотель говорить про розум як характеристику людини, котру він розглядає в якості живої істоти. Бо мати розум, згідно його думки, означає бути спроможним за певних умов виявляти інтелект та волю. Тоді як наявність тіла у людини з необхідністю вказує на її належність до живих істот. Отже, людина – це така жива (тілесна) субстанція, котра має ресурс розумності. А тому, її розум є отілесненою сутністю, а тіло є потенційно розумним.

Якщо розум у культурі має можливість постійно навчатися, тобто набувати різних знань та вдосконалюватись, то тіло залишається без належної освіти та виховання. Культура спорту чи то догляду за тілом (наприклад, спа) не сягають його розумних горизонтів. Зазвичай тіло здобуває освіту неформально (за межами інституційного освітнього процесу) або інформально (в межах особистого досвіду). Формальна освіта тіла обмежується лише сферою фізичної культури та спорту. Варто зазначити, що саме ця сфера освіти виникла в античності з метою отримати контроль над тілом з боку розуму, таким чином його приборкуючи та дисциплінуючи. Філософія гімнастики – це нині забута, але актуальна в античні часи галузь філософських знань. Хоча зараз спостерігаємо відродження інтересу до філософії спорту. Г. У. Гумбрехт висловлює думку про те, що «можливо, жанр спортивного коментар став американською спеціальністю внаслідок безпрецедентної важливості спорту для освітньої системи США, особливо в університетах»⁴. Утім, спортивна освіта є тим сегментом освітнього процесу, котрий не виходить за межі дихотомії розуму та тіла. А тому її освітній ресурс є обмеженим.

Визнано, що тіло людини є продуктом культури, а не природи. Відповідно воно мусить бути розумним. Адже культура є втіленням здібності людини бути розумною, а не природною істотою. А тому людське тіло також має бути розумним. На жаль, як культура, так і тіло не завжди демонструють розумність. Чого лише варте минуле століття із його світовими війнами та тоталітарними режимами? Проте, цей жахливий досвід має не відвернути нас від сприйняття себе як розумних істот, а змусити розширити горизонт можливостей раціонального, залучаючи до нього і тіло. Це закладає оптимістичну перспективу людини розумної або як ще ми себе називаємо *Homo sapiens*.

Варто зауважити, що *Homo sapiens* являє собою лише один із видів людей. Антропологічні дослідження підтверджують факт існування різних видів людей. До прикладу, неандертальці жили в один час з людиною розумною. Виявилось, що 1-4 відсотка унікальної людської ДНК мешканців Близького Сходу на Європи становить ДНК неандертальців⁵. Але лише *Homo sapiens* вдалось здійснити стрімкий еволюційний стрибок, котрий забезпечив їх домінування у природі. Це відбулось близько 70 тисяч років тому шляхом виходу людей із природи в культуру. До того люди жили в природі і про них можна було сказати, що «вони були тваринами, які не мали важливого значення та впливали на довкілля не більше за горил, світляків або медуз»⁶.

Здійснити стрибок із природи в культуру *Homo sapiens* змогли завдяки тому, що з невідомих нам причин навчилися мислити, так як це не могли робити ні іншого виду люди,

³ Див. Гомілко О. (2002) Епістолярний спадок Декарта: діагноз – “зрада” раціоналізму // *Sententiae*. – № 5 (1/2002) – С. 3–10.

⁴ Гумбрехт Г. У. (2012) Похвала спортивній красі. Київ: Дух і літера, с. 27.

⁵ Див. Харарі Ю. Н. (2016) Людина розумна. Харків, клуб сімейного дозвілля, с. 29.

⁶ Там само, с. 14.

ні тварини, хоча і ті і інші по-своєму мислили. Йдеться про унікальну здібність людини розумної ментально виробляти уявне – те, що в реальності не існує. А це ідея, міф, фантазія, тобто абстрактні поняття. Виявилось, що такі поняття можуть об'єднувати для співпраці таку велику кількість людей, котра у природних умовах є неможливою. Наслідком цих змін стало вироблення різноманітних схем поведінки людей, де тілесна вправність відійшла на другий план. Бо успішність дій забезпечували не гострі пазури чи міцні щелепи, а спільні узгоджені міфом дії. Вироблення та зміна такого типу ідей в культурі з еволюційної точки зору відбувалось досить швидко. Людське тіло, котре й до нині генетично залишилось без змін, не встигало підлаштовуватись під них.

До прикладу, тягу сучасних людей до солодкої чи висококалорійної їжі пояснюють харчовими звичками наших доісторичних предків, коли доступ до їжі був вкрай обмеженим. У надмірній кількості така їжа шкодить здоров'ю та деформує тіло. Проте, у сучасному світі кількість людей з надлишковою вагою тіла постійно зростає⁷. Виявляється, що усвідомлення шкідливості надмірного вживання висококалорійної їжі рідко утримує людей від споживання смаколиків. Бажання смачно поїсти важко подолати знаннями про здорову їжу. Зазвичай, люди починають змінювати свої харчові звички більше під зовнішнім впливом – стан здоров'я, етичні міркування, а не у зв'язку із бажаннями самого тіла.

Доведено, що стрибок людини розумної на верхівку харчового ланцюга не було зафіксовано ні генетично, ні екологічно. Ось чому з розвитком культури, з одного боку, люди більше набувають самовпевненості, а з іншого відчують страх та тривогу перед майбутнім. Деградація сучасної людини у дикість – не безглузда вигадка. Адже, її тіло, включно із мозком, все ще містять архаїчні структури та функції. Зазначу, що при певних сприятливих умовах, а такими є цифрові форми культури, сучасна людина може перетворитись на дикуна. Тож важливим завданням культури є вироблення таких освітніх практик, котрі б розвивали розумність тіла, а не активізували у ньому дикість.

Сумнів у розумності тіла значною мірою додає мова. Велика кількість ідіом, метафор, фразеологізмів, котрі означають різні частини тіла або його функції -- як то: проковтнути язика, умивати руки, хапатись за голову, вправляти мізки та їм подібні здебільшого мають зневажливе значення. Особливо цим відзначається лексика матюків та лайки. У більшості випадків вона використовує генітальні, анально-фекальні або інші тілесні порівняння. Досвід свідчить, що ненормативна лексика вживається тоді, коли емоції граничні, слів бракує, а розум відступає. Складається враження, що брутальність тіла перемагає розум людини.

Однак, під сумнів брутальність тіла ставить мова тіла. Виявляється, що тіло має власну мову, котра багато у чому суперечить вербальним стереотипам. Вподобайки та смайлики – це запозичені із мови тіла символи, котрі свідчать про його розумність. Тіло промовляє невербально через жести, рухи, вирази обличчя, чуття, поставу, надаючи нам великий обсяг знань про наші переживання, емоції, почуття тощо. П'ять органів чуття – а це очі (зір), вуха (слух), язик (смак), ніс (нюх), шкіра (дотик, відчуття болю, температур мають свою мову та історію. Бо в різні часи їх роль в культурі змінювалась.

До прикладу, у сучасній культурі, котру нерідко називають візуальною, найбільш розвиненим чуттям вважають зір. Усе навколо підлягає унаочненню, а тому бачення стає доміантним. У філософії маємо різні його тлумачення. М. Фуко говорить про репресивний характер бачення, Оскільки тіло є субстанцією, що виробляє біль та насолоду, то саме через біль та насолоду ним можна маніпулювати. Суть владарювання влади над тілом Фуко вбачає у тому, що різноманітні дисциплінарні практики (школа, лікарня, в'язниця тощо) фокусуються на тілі як на візуальному об'єкті. Описуючи публічні тортури, Фуко говорить про «невидиму силу», котра «розгортається перед очима». Тоді як сучасна людина також у візуальний спосіб поневолюється, але шляхом перетворення в об'єкт нагляду, зокрема, безлічі камер на вулицях, торговельних центрів, аеропортах, готелях тощо. Тоді як Б. Спіноза, займається ретельним шліфуванням лінз тому, що вбачає аналогію між філософією

⁷ Див. [https://www.who.int/data/gho/data/themes/theme-details/GHO/body-mass-index-\(bmi\)](https://www.who.int/data/gho/data/themes/theme-details/GHO/body-mass-index-(bmi))

та зором. Він називає філософське доведення – очима душі та вірить, за словами Дельоза, у радість та зір.

Так як здебільшого ми вважаємо, що тіло говорить не само по собі, то визнаємо, що до цього його підштовхує розум. Втім, питання на кшталт :«Як наші фізичні стани впливають на наші ментальні процеси?» чи «Яким чином чуттєвий досвід переходить у ментальний?», говорять про зворотній напрямок, коли тіло скеровує розум. Уявимо, що ми відчуваємо голод. А тепер поміркуюємо, *що* (тіло чи розум) змушує нас: 1) усвідомлювати, що ми голодні; 2) знайти правильне рішення, щоб вгамувати голод; Де поїсти? Що з'їсти? У який спосіб? Відповісти на ці питання, вважаючи тіло та розум є незалежними сферами людської природи, складно. Бо дуалізм розуму та тіла – це не лише їх розведення, але й перевага першого над другим.

Подолання дуалізму розуму та тіла через визнання їх фундаментальними властивостями людини як живої розумної істоти уможлиблює ці відповіді. Бо тоді ми не маємо тіло (у сенсі володіємо ним), а є *тілами*. Відповідно, якщо ми люди розумні, то й тіла у нас мають бути розумні. А тому, важливим освітнім завданням можна вважати імплементацію тілесного складника у тлумачення різного типу знань, лінгвістичну деконструкцію тілесних стереотипів, декодування та розвиток тілесної мови, вироблення тілесно зорієнтованих освітніх практик. Такі освітні перспективи призначені змушувати пам'ятати про те, що людське тіло - жива природна субстанція із такими генетично закріпленими структурами, котрі в умовах культури втратили сенс, але все ще мають силу над нами. Розумне тіло – це тіло, котре використовує цю силу як свій еволюційний ресурс, а не як фактор руйнації. Адже війни – це породження культури. Ефективне його використання передбачає його дослідження. То ж чим більше ми дізнаємось про тіло, тим більше у нього шансів стати розумним.

THE ETHICS APPLIED TO SPORT

Zine M. Barka

Professor of Public Finance University of Tlemcen, Tlemcen, Algeria

Abstract: If the practice of sport is a human right, as stated in the Olympic Charter, it also involves duties. The ethics applied to sport, beyond respect for the rules of the game, intend to observe a number of ever-increasing requirements, not only concerning athletes, whether amateur or professional. It is not only a question of preserving the spirit and the "values of sport" that are often undermined (doping, hooliganism, cheating, etc.), but also of promoting contemporary social values in sport (the principle of dignity, respect for equality between gender and preservation of the environment...).

With this in mind, national and international sports bodies have taken a number of measures in recent years to promote ethical sport: the 1999 International Olympic Committee Code of Ethics and the creation of a commission Ethics laws to strengthen the ethics of sport and the rights of athletes that requires federations to adopt an ethical charter; Charter of Ethics and Ethics, etc.

More fundamentally, this contribution attempts to answer the following questions in a more detailed presentation: What is the purpose of ethics and what image does it convey of sport? What is the situation of the spirit in sport at the international level? How has this spirit evolved in a globalized world? what lessons can be learned from this development? how does sport in Algeria compare to this transformation? Can we still talk about virtues in the world of sport?

Background of the study

The argument in this abstract is based mainly on the claim that the moral imperative of sport is derived not from specific rules or laws associated with it but from its intrinsic nature. As engaging in sporting practices inevitably require us to be pre-occupied with central principles such as fairness (and therefore justice), our encounters with notions of "fair play" and of a "level playing